

ŁUKASZ M. SZULIM

<https://orcid.org/0000-0002-0541-1154>

Dwa latynoskie przekłady *Konrada Wallenroda* z XIX wieku

DOI: 10.36155/RBN.50.00009

Wstęp

Twórczość Adama Mickiewicza była tłumaczona w XIX wieku na wiele języków – m.in. francuski, rosyjski, niemiecki czy angielski, a także hiszpański i kataloński¹.

Tematem artykułu są dwa hiszpańskie przekłady *Konrada Wallenroda*, oba powstały w Ameryce Łacińskiej, oba najprawdopodobniej oparte są na wersji francuskiej.

Pierwsze tłumaczenie opublikowane zostało w stolicy Chile w „Revista de Santiago” w latach 1850–1851. Drugie z nich wydano na Kubie w hawańskim czasopiśmie „Revista Cubana” w 1885 roku². O kubańskim przekładzie wspominała m.in. Danuta Rycerz³, powołując się na wykład kubańskiego historyka

1 Pisałem o tym w artykule *Przekłady polskiej literatury pięknej w Hiszpanii w XIX wieku*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2017, t. 48, s. 327–346 – https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/42034_Rocznik%2048_327-346.pdf [dostęp: 28.11.2019].

2 „Revista Cubana. Periodico mensual de ciencias, filosofía, literatura y bellas artes” 1885, t. 1–2, – http://bibliotecadigital.aecid.es/bibliodig/es/publicaciones/numeros_por_mes.cmd?idPublicacion=119&anyo=1885 [28.11.2019]. Dziękuję redaktorowi Jackowi Krawczykowi za pomoc w odszukaniu „Revista Cubana”.

3 D. Rycerz, *Relacje kulturalne Polska – Kuba. Przeszłość i teraźniejszość*, w: *Relacje Polska – Kuba. Historia i współczesność*, red. K. Dembicz, Warszawa 2013, s. 169–205 i aneks IV (s. 311–323) https://www.academia.edu/8736309/Relacje_Polska_-_Kuba._Historia_i_wsp%C3%B3lczesno%C5%9B%C4%87_ed._Katarzyna_Dembicz_ [28.11.2019].

literatury José Antonio Portuondo (1911–1996)⁴, wersja chilijska nie została dotąd odnotowana w żadnym ze źródeł.

Do połowy XIX wieku powstało kilka przekładów *Konrada Wallenroda*. Najwcześniej ukazały się przekłady francuskie: w 1830 roku w Paryżu Jean-Henri Burgaud des Marets⁵ oraz Fulgence'a i Miaskowskiego⁶, w 1833 roku Michała Borchy w Petersburgu⁷, w 1836 w Paryżu A. R. Loisona⁸, z 1841 roku pochodzi tłumaczenie Krystyna Ostrowskiego⁹, nieco zmienione w 1845 roku (wznawiane kilkakrotnie – 1849, 1851, 1859)¹⁰.

Przekłady niemieckie pochodzą z 1834 (prozą) i z 1846 roku (wierszem)¹¹. W 1841 roku ukazały się dwie wersje angielskie: jedna prozą Leona Jabłońskiego¹², druga wierszem Henry'ego Cattleya¹³.

Tłumaczenia na język rosyjski¹⁴ i czeski¹⁵ ukazały się w 1832 i 1837 roku, ale jest mało prawdopodobne, by stanowiły podstawę przekładu na hiszpański.

4 J. A. Portuondo, *Polonia en la cultura cubana del siglo XIX = Polska w kulturze kubańskiej XIX wieku*, Ciudad de La Habana 1990 (wykład wygłoszony w hawańskim Instituto de Literatura y Lingüística 5 V 1973, idem, *Polonia en la cultura cubana del siglo XIX*, La Habana 1973).

5 *Konrad Wallenrod, roman historique traduit du polonais d'A. Mickiewicz*, [traduit par H. Burgaud des Marets], Paris 1830.

6 *Konrad Wallenrod: récit historique tiré des annales de Lithuanie et de Prusse; Le Faris; Sonnets de Crimée*, traduit du polonais par MM. Félix Miaskowski et G[ustave] Fulgence [Olivier], ornée du portrait de l'auteur, Paris 1830.

7 *Le Faris: poème [!] d'Adam Mickiewicz: suivi de deux fragmens [!] de Conrad Wallenrod par le même auteur*, traduit du polonais par Michel Borch, St.-Petersbourg 1833.

8 *Konrad Wallenrod: poème*, traduit du polonais d'Adam Mickiewicz par A. R. Loison, Paris 1836.

9 *Œuvres de Adam Miçkiewicz [!]*, traduction nouvelle par Christien Ostrowski, t. 1, *Les Aïeux; Grajina; Konrad Wallenrod; Livres des pèlerins*, Paris 1841 – https://archive.org/details/bub_gb_vk1MUqMuizwC/mode/2up [28.11.2019].

10 *Œuvres poétiques complètes de Adam Miçkiewicz [!]*, traduction du polonais d'après l'édition posthume de 1858 par Christien Ostrowski, 4-ème édition, t. 2, *Konrad Wallenrod, Les Pèlerins, Thadée Soptiça*, Paris 1859 – <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k206451c/f470.item.zoom> [28.11.2019].

11 *Nordlichter. Eine Sammlung polnischer Dichtungen*, in's Deutsche übertragen von Ludwig Nabelak und J. B. Werner, Mit Bildern von F. Fellner, Erstes Bändchen, Stuttgart 1834; *Konrad Wallenrod: geschichtliche Erzählung aus Litthauens und Preussens Vorzeit, von Adam Mickiewicz*, übers. von Karl Ludwig Kannegiesser, Leipzig 1834.

12 *Conrad Wallenrod: an historical poem: founded on events in the annals of Lithuania and Prussia*, translated from the Polish of Adam Mickiewicz by Leon Jablonski, Edinburgh 1841.

13 *Konrad Wallenrod: an historical tale, from the Prussian, Lithuania, and Lithuanian annals*, translated from the Polish of Adam Mickiewicz, by H. Cattley, London 1841.

14 *Конрад Валленрод. Историческая повесть из литовских и прусских событий Адама Мицкевича*, перевел с польского Афанасий Шпигоцкий, Москва 1832.

15 *Konrád Wallenrod: powěst děgopisná z děgůw litewských a pruských*, přel. od Wáclawa Sw. Štulce, Praha 1837.

Chile

Chile, jak większość dawnych kolonii hiszpańskich w Ameryce Łacińskiej, uzyskało niepodległość w 1818 roku po kilkuletniej wojnie wyzwolenczej, w której wstąpił się generał Bernardo O'Higgins (1778–1842). Został on pierwszym prezydentem niepodległej republiki, rychło został jednak odsunięty od władzy przez bogatych posiadaczy ziemskich, którzy pragnęli przywrócenia faworyzującego ich kolonialnego systemu gospodarczego, opartego na skostniałej strukturze społecznej i wielkiej własności ziemskiej oraz eksploatacji bogactw naturalnych, gwarantującego zabezpieczenie ich interesów.

Po dziesięciu latach walk wewnętrznych władzę przejęli konserwatyści, a liberalni reformatorzy zostali zmuszeni do emigracji. W następnej dekadzie pojawiła się pierwsza ważna grupa pisarzy i intelektualistów w historii niepodległego Chile – „pokolenie 1842 roku” – (Sociedad Literaria 1842). Ich opis rzeczywistości zawierał akcenty krytyki społecznej¹⁶. Tworzyli je m.in. Andrés Bello (1781–1865) – wszechstronnie wykształcony prawnik i polityk, a zarazem filozof, literat i publicysta, pierwszy rektor zreformowanego uniwersytetu w stolicy kraju Santiago, w którego reformie odegrał istotną rolę Ignacy Domeyko; José Victorino Lastarria (1817–1888) – historyk i publicysta o poglądach liberalnych, czy Francisco Bilbao (1823–1865) – eseista i tłumacz.

W tym okresie ukazywało się wiele efemerycznych czasopism, często zamykanych przez konserwatywną cenzurę, w miejsce których powstawały kolejne. Sociedad Literaria 1842 wypowiadało się w dwóch periodykach: „Revista de Valparaíso” (Przegląd Valparański) oraz „El Crepúsculo” (Zmierzch). Oba zostały zlikwidowane po wydrukowaniu w 1844 roku krytycznego eseju *Sociabilidad chilena* (Chilijska codzienność) autorstwa Francisco Bilbao, nakład z artykułem został spalony. Kolejnym periodykiem była „Revista de Santiago”, ukazywała się w latach 1848–1849 pod kierownictwem swego założyciela José Victorino Lastarrii. Po opublikowaniu jego krytycznego artykułu *Manuscrito del diablo* czasopismo zostało zamknięte. W latach 1850–1851 periodyk odrodził się, ale został ponownie zamknięty przez rząd prezydenta Manuela Montta. „Revista de Santiago” wychodziła jeszcze przez kilka miesięcy w roku 1855, kierował nią Guillermo Matta (1829–1899), ale z powodu braku subskrybentów redakcja była zmuszona zakończyć działalność¹⁷.

16 Biblioteca Nacional Digital de Chile. Memoria Chilena, *Movimiento Literario de 1842 o Generación del '42* – <http://www.memoriachilena.cl/602/w3-article-96195.html> [28.11.2019].

17 Biblioteca Nacional Digital de Chile. Memoria Chilena, *Revista de Santiago (1848–1855)* – <http://www.memoriachilena.cl/602/w3-article-3680.html> [28.11.2019].

Przekład *Konrada Wallenroda* – z dopiskiem „traducido del francés para la revista” – ukazał się w „Revista de Santiago” w trzech odcinkach:

- 1) Wstęp, Pieśń I, II i III – grudzień 1850;
- 2) Połowa części IV (do końca *Powieści Wajdeloty*) – styczeń 1851;
- 3) Ciąg dalszy części IV, część V i VI – marzec 1851¹⁸.

Przekład

Po porównaniu tekstu hiszpańskiego z różnymi wersjami w innych językach wydaje się oczywiste, że nieznany tłumacz oparł się na przekładzie Krystyna Ostrowskiego (1811–1882) z drugiego wydania z 1845 roku. Przemawia za tym wiele argumentów.

Tekst jest pisany prozą, tłumacz podąża wiernie za tekstem francuskim, dla przykładu podam parę najbardziej wyrazistych fragmentów:

- pierwszy wers „Sto lat miało” jedynie u Ostrowskiego został oddany jako „un siècle”, którego to słowa używa też autor wersji chilijskiej („un siglo”);
- w opisie brzegów Niemna zamiast „z jednej [...] drugiej strony” pojawia się za Ostrowskim doprecyzowanie: „à la droite [...] à gauche” („a la derecha [...] a la izquierda”);
- w IV pieśni wers: „Dajcie mi wina, spełnią się zamiary!” pierwotnie został oddany przez Ostrowskiego jako „Du vin ! tes projets vont s’accomplir”, a w wydaniu z 1845 – jako „Du vin ! je bois à tes projets !”; w chilijskiej wersji brzmi tak samo: „vino, bebo a tus proyectos!”;
- nazwy własne są identyczne z wersją francuską, np. „Keystout”, która to pisownia występuje tylko u Ostrowskiego. Wariant „Keistout” nie stanowi istotnej różnicy, gdyż jest wersją bardziej zbliżoną do reguł ówczesnej ortografii hiszpańskiej („ei” jest poprawną wersją przestarzałego dyftongu „ey”, natomiast najbardziej zwraca uwagę oddanie [u] jako „ou”). Jedyny wyjątek to imię głównego bohatera, zamienione na hiszpański odpowiednik, czyli ekwiwalent „Conrado”; poza tym etnonimy i nazwy geograficzne,

18 *Conrado Wallenrod. Novela historica*, por Adan [!] Mičkiwicz [!], „Revista de Santiago” 1850, t. 7 (diciembre 1850 a abril 1851), s. 89–103, 241–254, 305–320 – <http://www.memoriachilena.gob.cl/archivos2/pdfs/MC0050040.pdf> [28.11.2019].

jako nieznanne w Ameryce, zostały przejęte z francuskiego z nielicznymi wyjątkami, takimi jak nazwa „Litwania”.

Wierszem zostały zredagowane tylko trzy pieśni: *Pieśń o Wilii*, *Pieśń z wieży* oraz *Ballada Alpuhara*. Tłumacz nie wykazał się talentem poetyckim, świadczą o tym niezbyt udane fragmenty, np. *Pieśń o Wilii*, która wypada dość niezgrabnie – co tylko częściowo można złożyć na karb ułomności wersji francuskiej, bardzo odległej od oryginału – wersy są ciężkie i o wiele dłuższe niż oryginał.

Inną kwestią jest to dlaczego wybrano tłumaczenie Ostrowskiego z 1845 roku – być może było najbardziej popularne, albo też najłatwiej dostępne.

Ostrowski określa swoje tłumaczenie jako dosłowne („interlinéaire”), powołuje się na przekład z 1836 roku autorstwa François-René de Chateaubrianda *Le Paradis perdu (Raj utracony)* Johna Milтона. Trawestując notę Chateaubrianda Ostrowski pisze: „j’ai calqué M. Mićkiéwicz [!] à la vitre”¹⁹. Jak konstatują Ewa Sławkowa i Jadwiga Warchoł w odniesieniu do *Pana Tadeusza*:

wydaje się, że pierwszoplanowym celem przekładu K. Ostrowskiego jest możliwie wierne oddanie w języku francuskim zamysłu autora. Tłumacz starając się zrozumieć założenia poematu nie cofa się przed ich reinterpretacją. Uznaje jednak, że dla uzyskania pełniejszej ekwiwalencji semantycznej bezpieczniejsze i łatwiejsze jest posłużenie się prozą²⁰.

Uwagi te wydają się trafne także w stosunku do pozostałych przekładów Ostrowskiego. Porównanie tekstu Ostrowskiego z wersją hiszpańską wykazuje dosłowność tłumaczenia chilijskiego, u podłoża którego leżała wierność wersji francuskiej.

Tłumacz

W dziejach kontaktów polsko-chilijskich najwybitniejszą postacią był Ignacy Domeyko (1802–1889). Uczony był przyjacielem Adama Mickiewicza z lat filomackich na uniwersytecie w Wilnie. Domeyko po ukończeniu w Paryżu studiów

19 *Œuvres poétiques complètes de Adam Mićkiéwicz [!]*, traduction nouvelle d’après l’édition originale de 1844, par Christien Ostrowski, 2-ème édition, t. 1, *Les Aïeux; Voyage en Russie; Grajina; Konrad Wallenrod; Les pèlerins*, Paris 1845, s. XVI – <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=116171040&uid=98085782> [28.11.2019].

20 E. Sławkowa, J. Warchoł, *Współczesne przekłady utworów Mickiewicza (studia kulturowo-literackie)*, Katowice 2000, s. 39.

górnictwa (École des Mines) w 1838 roku przybył do Chile i zajął się m.in. tworzeniem szkolnictwa – uczył chemii, fizyki, geologii i mineralogii, pisał podręczniki, organizował laboratorium. Mianowany profesorem mineralogii znalazł się we władzach Universidad de Chile w Santiago, z czasem został rektorem uczelni, stanowisko piastował do 1884 roku²¹. Domeyko był całkowicie pochłonięty swoją pasją naukową, literatury pięknej nie czytywał. Pisał w liście do Władysława Laskowicza, przyjaciela i krewnego, w 1850 roku:

Od dwudziestu lat spełna nie czytam romansów ani żadnych literackich bredni, wiecie, że się zajmuję chemią, mineralogią, geologią, i ogromne foliały popisałem w tych materiach po francusku i hiszpańsku [...]”²².

Jest mało prawdopodobne, żeby Domeyko tłumaczył Mickiewicza – tezę tę potwierdza brak w jego dorobku przekładów z literatury polskiej, brak także jakichkolwiek wzmianek na ten temat w opublikowanych listach i dziennikach²³. Domeyko wyznawał poglądy konserwatywne i był przeciwny liberałom, jako gorliwy chrześcijanin wypominał Mickiewiczowi niebezpieczne dla zbawienia jego duszy wpływy Towiańskiego – stąd zapewne wzięła się przerwa w ich korespondencji w latach 1845–1849. Milczenie to przerwał dopiero list Mickiewicza z 14 października 1849 roku dostarczony Domeyce 27 grudnia²⁴ przez Francisco Bilbao. Polak wzruszył się wiadomościami od przyjaciela, jednak z pośtańcem nie znalazł wspólnego języka. Bilbao był liberałem, przeciwnikiem dominacji duchowieństwa w życiu politycznym Chile oraz zwolennikiem reform – nic dziwnego, że więcej się nie spotkali²⁵.

21 Literatura dotycząca Domeyki jest obszerna, tak w Polsce, jak w Chile. Por.: B. Lastarria Caverro, *Ignacio Domeyko y su época: 1882–1888: héroe e ilustre polaco, sabio eminente, hijo adoptivo de Chile*, Valparaíso 1937 – <http://www.memoriachilena.cl/archivos2/pdfs/MC0007259.pdf> [28.11.2019]; K. Maślankiewicz, T. Turkowski, *Domeyko Ignacy (1802–1889)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 5, Kraków 1946, s. 313–318; Z. J. Ryn, *Ignacy Domeyko – kalendarium życia*, Kraków 2006, Paz Domeyko Lea-Plaza, *Ignacio Domeyko: la vida de un emigrante (1802–1889)*, Santiago 2002; Z. J. Ryn, *Ignacio Domeyko – la vida y la obra*, Kraków 2014.

22 I. Domeyko, *Listy do Władysława Laskowicza*, oprac. i wstępem poprzedziła E. H. Nieciowa, Warszawa 1976, s. 127 (list z 28 VII 1850).

23 I. Domeyko, *Moje podróże: pamiętniki wygnańca*, przyg. do druku, opatrzyła przedmową i przypisami E. H. Nieciowa, [t. 3], [1846–1888], Wrocław 1963.

24 A. Mickiewicz, *Listy*, cz. 3, oprac. S. Pigoń i L. Płoszewski, Warszawa 1955, s. 398–401. Zob. też Z. J. Ryn, *Ignacy Domeyko...*, s. 222.

25 A. Lastra Norambuena, *Adam Mickiewicz i Chilijczycy*, „Lithuania” 2000, nr 2, s. 121–127, idem, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno-Informacyjny” 2000, nr 2 (28), s. 30–34 – <http://amerykacinska.com/ojs/index.php/al/article/download/679/531/>, idem, *La vision de Chile en Ignacio Domeyko*, „Anales de la Universidad de Chile” 2002, sexta serie, nr 14, s. 51–58 – <https://anales.uchile.cl/index.php/ANUC/article/view/3260> [28.11.2019].

* * *

Francisco Bilbao Barquín²⁶ uczył się u Andresa Bello i José Victorino Lastarrii – historyka i pierwszego redaktora „Revista de Santiago”, od których przyswoił sobie poglądy liberałów, czytując encyklopedystów, Rousseau, Vico i francuskich socjalistów. W 1844 roku opublikował w liberalnym periodyku „El Crepúsculo” esej *Sociabilidad chilena*, w którym poddawał krytyce system stosunków społecznych panujących w kraju. Zmuszony do opuszczenia kraju ze względu na swe poglądy oraz krytykę rządzących konserwatystów udał się do Europy, gdzie w Collège de France słuchał wykładów Micheleta i Quineta, a także Mickiewicza, którego poznał osobiście²⁷. Bilbao bywał w domu autora *Konrada Wallenroda*, wspólnie dyskutowali o socjalizmie, walce o wolność²⁸, a w 1849 roku został współpracownikiem i członkiem redakcji „La Tribune des Peuples”²⁹.

Wobec niesprzyjającej sytuacji we Francji po upadku Wiosny Ludów, Bilbao wrócił do Chile i w lutym 1850 roku założył wraz z Santiago Arcosem (1822–1874) oraz grupą rzemieślników Sociedad de la Igualdad (Towarzystwo Egalitarne)³⁰, rozwiązane przez władze po kilku miesiącach. W 1851 roku Bilbao, po nieudanym powstaniu kwietniowym³¹, został skazany na banicję. Znalazł się w Limie,

26 Biblioteca Nacional Digital de Chile. Memoria Chilena, *Francisco Bilbao Barquín (1823–1865)* – <http://www.memoriachilena.cl/602/w3-article-631.html> [28.11.2019].

27 *Rozmowy z Adamem Mickiewiczem*, zebrał i opracował S. Pigoń; przedm. napisał W. Mickiewicz, Warszawa 1933, s. 383.

28 Por. relację Władysława Mickiewicza, *Pamiętniki*, t. 1, 1838–1861, Warszawa 1926, s. 155–164 – <https://www.wbc.poznan.pl/publication/1371> [28.11.2019].

29 R. Mondragón, *Anticolonialismo y socialismo de las periferias. Francisco Bilbao y la fundación de La Tribune des Peuples*, „Latinoamérica. Revista de Estudios Latinoamericanos” 2013, nr 56, s. 105–139 – <http://www.revistadeestlat.unam.mx/index.php/latino/article/view/53720/47815> [28.11.2019], idem, *Francisco Bilbao, la tormenta de 1849 y la fundación de La Tribune des Peuples: del liberalismo al anticolonialismo y el socialismo de las periferias*, „Revista La Cañada. Pensamiento filosófico chileno” 2014, nr 5, s. 10–62 – <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5104070.pdf> [28.11.2019].

30 Nazwę tę zaproponował kapitan Luciano Piña Borcoski, potomek pochodzącego z Gdańska Juana Cristobala Borkowskiego, który w 1744 był właścicielem kopalni w Copiapó. Zob. A. Lastra Norambuena, *Stosunki polityczno-gospodarcze między Polską a Chile*, w: *Relacje Polska-Chile...*, s. 115.

31 „O dziesiątej z rana przybyło do walnej bitwy między gwardią narodową i żołnierzami, co podnieśli byli rokosz, do których przyłączyło się niemało motłochu pod dowództwem młodego Bilbao. Ten ostatni niedawno przybył z Paryża, gdzie miał bliskie stosunki z Lamennais’em [...], Mickiewiczem i z wielu innymi. [...] Zdawało mu się już, że był panem ludu i przyrzekał mu, jak przyrzekają herszty waszych ultrademokratów. Gdy przyszło do sprawy, ze 200 sankiulotów poszło za nim, ale co on i jego współpracownicy złego nabroili na przyszłość, to tylko Bogu wiadomo. [...] Mamy teraz kraj pod prawem wojennym, więzienia pełne więźniów politycznych i strach nie ustał, bo się lękają wojny domowej [...]” pisał Domeyko – *Listy do Władysława Laskowicza...*, s. 138 (list z 26 IV 1851).

stolicy Peru, skąd również ze względu na swe poglądy był zmuszony emigrować do Europy. Po dwuletnim pobycie w Paryżu i Belgii powrócił do Ameryki Południowej, osiadł w Argentynie, gdzie przebywał do śmierci³².

Możliwe, że to z inicjatywy Bilbao w „Revista de Santiago” ukazał się przekład *Konrada Wallenroda*. Możliwe nawet, że to on sam był jego autorem, w jego dorobku znajduje się więcej przekładów – w 1843 roku przetłumaczył na hiszpański *De l’esclavage moderne* Lammenais³³, szykował przekład jego tłumaczenia Ewangelii³⁴, a w 1850 w „Revista de Santiago” wydrukował pracę o rewolucji francuskiej 1848 roku Lamartine’a³⁵.

Kuba

Kuba w momencie ukazania się przekładu była kolonią hiszpańską, jedną z ostatnich obok Portoryko i Filipin, gdyż cała Ameryka Łacińska³⁶ wywalczyła swą niepodległość w pierwszej ćwierci XIX wieku. Lata osiemdziesiąte XIX wieku to okres między wojną dziesięcioletnią (Guerra de los Diez Años, 1868–1878) i tak zwaną „małą wojną” (La Guerra Chiquita, 1879–1880), a wojną o niepodległość (Guerra de Independencia, 1895–1898)³⁷.

Po pokoju w Zanjón (Pacto / Paz del Zanjón, 1878) kończącym wojnę dziesięcioletnią część spiskowców – niezadowolona z upokarzającego rozejmu – walczyła dalej do 1880 roku, a później udała się na emigrację do krajów ościennych

32 E. Blumenthal, *Droit d’asile, droit d’expulsion et représentations de l’exilé en Amérique du Sud au XIXe siècle*, „Diasporas. Circulations, migrations, histoire” 2019, nr 33, s. 91–103 – <https://doi.org/10.4000/diasporas.3537> [28.11.2019], idem, *Exile and nation-state formation in Argentina and Chile, 1810–1862*, London 2019 – <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-27864-9> [28.11.2019].

33 F. R. de Lamennais, *De la esclavitud moderna*, Santiago de Chile 1843 – [https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:6301412\\$1i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:6301412$1i) [28.11.2019]; zob. także F. MacDonald Spindler, *Francisco Bilbao, Chilean disciple of Lamennais*, „Journal of the History of Ideas” 1980, t. 41, nr 3, s. 487–496 – <https://www.jstor.org/stable/2709408> [28.11.2019].

34 *Les Évangiles, traduction nouvelle avec des notes et des réflexions...* par F. Lamennais, Paris 1846. Wersja hiszpańska została wydana dopiero w Peru: *Traducción nueva de los Evangelios: con notas y reflexiones al fin de cada capítulo*, Lima 1856. Zob. L. Miard, *Francisco Bilbao. Un discípulo de Lamennais en América del Sur* – <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5402391.pdf> [28.11.2019].

35 A. de Lamartine, *Histoire de la Révolution de 1848*, Paris 1849.

36 Autorem tego określenia jest Francisco Bilbao. Zob. A. G. San Martín, *Francisco Bilbao, entre el proyecto latinoamericano y el gran molusco*, „Latinoamérica. Revista de estudios Latinoamericanos” 2013, nr 56, s. 141–162 – http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1665-85742013000100007 [28.11.2019].

37 T. Gilas, *Ruchy niepodległościowe na Kubie 1868–1898*, Warszawa 1978.

w Ameryce Środkowej, np. Hondurasu, jak generał Karol Roloff-Miałowski (1842–1907)³⁸ oraz do Nowego Jorku, gdzie działał José Martí (1853–1895)³⁹.

Na wyspie pozostała Partia Liberalna, grupująca zwolenników autonomii i Partia Konstytucjonalna – opowiadająca się za „pozostaniem w jedności” z metropolią, a społeczeństwo po dekadzie wyniszczających walk nie było skłonne do dalszych wojen⁴⁰. Niepodległością Kuby była zainteresowana elita intelektualna i oficerowie, bogaci Kreole, pragnący uniezależnić się od Hiszpanii, którzy bacznie śledzili, głównie za pośrednictwem prasy europejskiej, w tym hiszpańskiej, wydarzenia w Europie.

W Ameryce Łacińskiej interesowano się walką narodowowyzwoleńczą Polaków⁴¹. W latach 1853–1854 myśliciel i pedagog kubański, José de la Luz y Caballero (1800–1862) prowadził ożywioną korespondencję z José (Józefem) Podbielskim, powstańcem, literatem i filozofem, tłumaczem na język angielski, przebywającym wówczas w Nowym Jorku, który zapoznał Kubańczyka z polską poezją i filozofią romantyczną, m.in. utworami Mickiewicza oraz myślą Bronisława Trentowskiego (1809–1869). Luz czytał po niemiecku i zafascynował się twórczością autora *Konrada Wallenroda*, prosił Podbielskiego o wiersze Mickiewicza i Krasińskiego po francusku. Podbielski na zaproszenie kubańskiego znajomego w latach 1855–1865 wykładał geografii i język niemiecki w prowadzonym przez Luz y Caballero Colegio del Salvador w Cerro (obecnie część Hawany)⁴². Jego wykładów słuchali młody José Martí i Enrique José Varona (1848–1933).

W 1884 roku cenzorzy pozwolili na druk sonetu Antonio Cortiny (1853–1884), redaktora „Revista de Cuba”, dedykowanego Kościuszcze. Portuondo widzi w tym nawiązanie do postaci generała Roloff-Miałowskiego, Polaka, który walczył o wolność Kuby. W 1887 roku, nowy redaktor „Revista Cubana”, Enrique

38 R. A. Estévez, *Generał Karol Roloff-Miałowski*, z hiszp. tłum. G. Zwierzchowska-Ruiz, Warszawa 1981.

39 Na temat działalności J. Martí w tym okresie zob. N. Sarabia, *Noticias confidenciales sobre Cuba, 1870–1895*, La Habana 1985. O historii Kuby w tym okresie zob. Consuelo Naranjo Orovio, *Historia social del Ultramar español: Antillas y Filipinas (1868–1898)*, „Cuadernos Monográficos de Historia y Cultura Naval” 1990, nr 8, s. 7–26 – <http://www.armada.mde.es/archivo/mardigitalrevistas/cuadernosihcn/08cuaderno/01historiasocialultramar.pdf> [28.11.2019].

40 T. Gilas, *Ruchy niepodległościowe na Kubie...*, s. 237.

41 J. A. Portuondo, *Polonia en la cultura cubana del siglo XIX...* Zob. także D. Rycerz, *Relacje kulturalne Polska – Kuba...*, s. 169–205 oraz M. Malinowski, *Polonia na Kubie*, ibidem, s. 91–117.

42 T. Łepkowski, *Z dziejów kontaktów polsko-kubańskich w XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 1966, t. 57, nr 4, s. 599–609 – http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Przegląd_Historyczny/Przegląd_Historyczny-r1966-t57-n4/Przegląd_Historyczny-r1966-t57-n4-s599-609/Przegląd_Historyczny-r1966-t57-n4-s599-609.pdf [28.11.2019]; R. Agramonte, *Origen y Desarrollo de la Conciencia Filosófica Cubana, según Martí (Datos para la Sociología del conocimiento en América)*, „Revista Mexicana de Sociología” 1963, t. 25, nr 3, s. 1073–1093 – <https://www.jstor.org/stable/3538576> [28.11.2019].

Varona, wydrukował swój wykład o Zygmuncie Krasieńskim⁴³, entuzjastycznie recenzowany przez José Martíego⁴⁴. Jawnych odniesień do sytuacji na Kubie w wykładzie nie było, a jednak José Martí w recenzji dostrzegł wyraźne aluzje patriotyczne⁴⁵.

„Revista de Cuba” (1877–1884) była jednym z najlepszych periodyków latyno-
noskich. Założona pod koniec wojny dziesięcioletniej przez młodego poetę José
Antonio Cortinę, który w 1873 powrócił ze studiów prawniczych w Hiszpanii⁴⁶,
odegrała ogromną rolę w kubańskiej kulturze XIX wieku. Czasopismo publiko-
wało materiały na temat literatury, historii, nauki i sztuk pięknych, utwory lite-
rackie i felietony, wraz ze stowarzyszeniem La Caridad del Cerro organizowano
spotkania i odczyty.

Po śmierci Cortiny roku ostatni numer „Revista de Cuba” poświęcono jego
redaktorowi, rok później jeden z jego współpracowników – Enrique José Varona –
postanowił kontynuować dzieło Cortiny, dokonując zmiany tytułu czasopisma
na „Revista Cubana”⁴⁷. Varona, wybitny intelektualista, filozof i pisarz, związany
z Partią Liberalną, był zwolennikiem niepodległości Kuby, uważał, że jest to jedyny
sposób zaradzenia bólom społecznym wyspy⁴⁸. W 1879 roku poznał José
Martiego, który w latach 80. działał w Nowym Jorku. Ich częsta koresponden-
cja zaowocowała wraz z wybuchem wojny o niepodległość w 1895 roku wyjaz-
dem Varony do Stanów Zjednoczonych i przejęciem – po bohaterskiej śmierci
Martiego na polu walki – redakcji periodyku „Patria”⁴⁹.

Varona słuchał w Colegio del Salvador wykładów zarówno Luz y Caballero,
jak i Podbielskiego, dzięki którym poznał literaturę polską, którą ceniał

43 E. J. Varona, *El poeta anónimo de Polonia*, „Revista Cubana” 1887, t. 5, s. 499–513 – http://prensahistorica.mcu.es/es/publicaciones/numeros_por_mes.cmd?idPublicacion=1001161&anyo=1887 [28.11.2019]. Wykład wygłoszony 14 V 1887 w siedzibie stowarzyszenia La Caridad del Cerro.

44 J. Martí, „*El poeta anónimo de Polonia*”, *Enrique J. Varona*, „El Economista Americano”, Nueva York, Agosto de 1887, przedruk w: idem, *Obras completas*, t. 5, *Cuba (mujeres: letras, educación, pintura y música en casa)*, Habana 1963, s. 116–117 – <http://biblioteca.clacso.edu.ar/ar/libros/marti/Vol05.pdf> [28.11.2019].

45 J. A. Portuondo, *Polonia en la cultura cubana...*, s. 15–17.

46 EcuRed. Enciclopedia cubana, *José Antonio Cortina* – https://www.ecured.cu/Jos%C3%A9_Antonio_Cortina [28.11.2019].

47 M. Guiral Moreno, *La „Revista de Cuba”*, „Revista de la Biblioteca Nacional” 1956, 2ª serie, t. 7, nr 4, s. 37–57 – <http://ufdc.ufl.edu/AA00019219/00069> [28.11.2019]; Biblioteca Virtual de Prensa Histórica, *Revista cubana: periódico mensual de ciencias, filosofía, literatura y bellas artes (1885–1895)* – <https://prensahistorica.mcu.es/es/consulta/registro.do?id=1029041> [28.11.2019].

48 P. Guardarrama, E. Tusseel Oropeza, *El pensamiento filosófico de Enrique José Varona*, La Habana 1987; M. Vitier, *La lección de Varona*, México 1945.

49 *Enrique José Varona (1849–1933)*, „Revista de la Biblioteca Nacional José Martí” 2009, nr 1–4, s. 37–126 – <http://revistas.bnjm.cu/index.php/revista-bncjm/article/view/45/37> [28.11.2019].

i można domniemywać, że to zapewne on był osobą, która przyczyniła się do powstania i publikacji przekładu *Konrada Wallenroda* w pierwszym tomie „Revista Cubana”.

Tłumacz

Zarówno tłumacz, jak i autor obszernego wstępu poprzedzającego tekst poematu podpisali się pod swoimi pracami – byli to bracia Francisco (1836–1907) i Antonio (1838–1889) Sellén, uznani poeci, zajmujący się przekładami z literatur europejskich⁵⁰. Max Henríquez Ureña określił ich jako „sumiennych tłumaczy z poetów różnych języków”⁵¹. Obaj jako dzieci wojskowego dzieciństwa spędzili w Hiszpanii, gdzie odebrali wczesną edukację, którą kontynuowali na Kubie w Colegio del Santo Ángel, a swą translatorską karierę rozpoczęli tomem *Estudios poéticos* w 1863 roku. Antonio wydał *Cuatro poemas de Lord Byron* (Cztery przekłady z Byrona, 1877) i antologię poetów z Europy północnej (*Joyas del norte de Europa*, 1879), gdzie oprócz poezji Niemców figurowały wiersze Szwedów i Duńczyków, tomik poezji francuskiej to *Ecos del Sena* (Echa Sekwany, 1886). Tłumaczył także Alfreda de Musseta, Edwarda Bulwer-Lyttona, zachowały się nawet rękopisy z przekładami z Sándora Petőfięgo. Publikował w wielu czasopismach, niektóre z nich założył, np. wraz ze swym bratem dwujęzyczne hiszpańsko-angielskie „Heraldo Cubano” w 1867 roku. Poza angielskim znał dobrze niemiecki i francuski i pracował jako nauczyciel języków⁵².

Francisco był – zdaniem Ureñi – nie mniej zasłużony i w niczym nie ustępował swemu bratu. Tłumaczył *Giaura* Byrona, Heinego i poetów niemieckich – wydana wspólnie z Antonio antologia *Ecos del Rin: colección de poesías alemanas* (Echa znad Renu, 1881) i wiele powieści autorów angielskich i amerykańskich, a także dramaty. Był autorem sztuki teatralnej w języku angielskim, inspirowanej *Fizjologią małżeństwa* Balzaka⁵³.

50 Autorzy historii literatury kubańskiej z 1890 roku dopuszczają możliwość, że tłumaczenie jest autorstwa obu braci, zob. A. Mitjans, *Historia de la literatura cubana* [...], prólogo de Rafael Montoro; la vida y la obra de Mitjans por Manuel de la Cruz, Madrid 1918, s. 301 – <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000043266&page=1> [28.11.2019] (wydanie pierwsze *Estudio sobre el movimiento científico y literario de Cuba*, Havana 1890 – <https://archive.org/details/ael9993.0001.001.umich.edu> [28.11.2019]).

51 M. Henríquez Ureña, *Panorama histórico de las letras cubanas*, La Habana 1968, cyt. za L. Arenzibia Rodríguez, *Apuntes para una historia de la traducción en Cuba*, „Livius. Revista de Estudios de Traducción” 1993, nr 3, s. 8 – <http://hte.upf.edu/wp-content/uploads/Livius-3.pdf> [28.11.2019].

52 EcuRed. Enciclopedia cubana, *Antonio Sellén* – https://www.ecured.cu/Antonio_Sellén; [28.11.2019].

53 L. Arenzibia Rodríguez, *Apuntes...*, s. 8–9.

Francisco należał do Partii Reformatorów, gdy zaczęła się wojna dziesięcioletnia zaangażował się w konspirację, został aresztowany i deportowany do Hiszpanii. Udało mu się uciec i przedostać do Nowego Jorku, gdzie na okres wojny dołączył jego brat Antonio. Francisco wrócił na Kubę cztery lata po swoim bracie w 1882 roku, ale rychło wyjechał do Stanów Zjednoczonych, by dołączyć do José Martíego i brać udział w założeniu Rewolucyjnej Partii Kubańskiej, która odegrała dużą rolę w przygotowaniu wojny o niepodległość⁵⁴.

José Martí – wybitny poeta kubański – obu braci chwalił – podkreślając ich pracowitość i ogromną ciekawość świata literackiego. O Antonim Sellén pisał:

Był to człowiek wielkiej kultury i roztropnego sądu [...] nie szukał ekstrawagancji, lecz prawdziwej oryginalności, kiedy tylko znajdował jedną z tych idei zapomnianą między kartkami, jak fiołki, albo niczym błyszcząca rękojeść szabli madziarskiej, przelewał ją w swój wers hiszpański, pewny i solidny, a innym razem elegancki i lekki, albo też śmiały, gdy trzeba było nikczemność ganić, przybrany w piękny gniew⁵⁵.

Przekład *Konrada Wallenroda* został wydrukowany w „Revista Cubana” z 1885 roku w sześciu odcinkach.

W numerze kwietniowym *Introduccion (Wstęp)* – s. 347–350, *Canto primero. La eleccion (Obiór)* (s. 351–356), poprzedzone *Prologo* Francisco Selléna (s. 337–346).

Część II i III w maju (*Canto segundo. La Reclusa*, s. 430–436; *Canto tercero. La entrevista*, s. 436–450).

Część IV została podzielona na dwa odcinki, pierwszy urywa się w połowie *Powieści Wajdeloty* na wersie „Szczęścia w domu nie znalazł” – numery z sierpnia (*Canto IV*, s. 146–166) i września (*Canto IV*, s. 258–275); część V w październiku (*Canto V*, s. 338–348), część VI w listopadzie (*Canto VI*, s. 458–471).

54 EcuRed. Enciclopedia cubana, *Francisco Sellén* – https://www.ecured.cu/Francisco_Sell%C3%A9n;http://www.cubaliteraria.com/autor.php?idautor=1903; zob. też biogram Selléna w: J. Martí, *Obras completas*, t. 1, *Política y Revolución I, 1869–1892*, La Habana 2016, s. 216 – https://colombianos-en-el-exilio.webnode.es/_files/200036448-4edd94fd81/JOSE-MARTI_Tomo-01.pdf [28.11.2019]. Bibliografia braci Sellén: C. M. Trelles, *Bibliografía cubana del siglo XIX*, t. 5, (1869–1878), Matanzas 1913 – <https://archive.org/details/CarlosMTrellesBibliografiaCubanaDelSigloXIXT5> [28.11.2019].

55 J. Martí, *Obras completas*, t. 5, s. 159, tłumaczenie własne.

Porównanie przekładów

Porównanie wersji kubańskiej – pisanej wierszem jedenastozgłoskowym z rymem nieregularnym (choć we *Wstępie* jest to asonans *a-a* w wersach parzystych, później zdarza się także konsonans) – z różnymi przekładami, które ukazały się do 1885 roku wskazuje wyraźnie, tak samo jak w poprzednim przypadku, oparcie się na tłumaczeniu Ostrowskiego z 1845 roku. Świadczą o tym analizowane wcześniej wersy ze *Wstępu* („En sangre del idólatra hace un siglo / Que la Orden Teutónica se baña”) oraz z pieśni IV („a tus proyectos brindo”), choć Francisco Sellén w liście do hiszpańskiego historyka literatury, Marcelina Menéndeza y Pelayo (1856–1912) twierdził, że jego brat korzystał także z wersji angielskiej⁵⁶. W tym samym liście, wysłanym w rok po śmierci brata, Francisco sugeruje, że ma zamiar wydać przekład osobno drukiem, co chyba jednak nie doszło do skutku. Wymienia także inne przekłady, których nie może wysłać z powodu wyczerpania nakładu oraz posyła uczoneму egzemplarze *Ecos del Sena* i *Cuatro poemas de Lord Byron* Antonia oraz dwa własne tłumaczenia⁵⁷.

Porównanie z podstawą przekładu w języku francuskim przynosi następujące obserwacje: motto z Machiavellego zostało zachowane w obu przekładach, podtytuł – skrócony w wersji chilijskiej – w kubańskim tłumaczeniu zmieniono na ogólny: „poema de Adam Mickiewicz” (warto zwrócić uwagę na brak literówek w nazwisku). Dedykacja autorska⁵⁸ – pominięta w Chile – w przekładzie Selléna została zastąpiona dedykacją tłumacza: „A la memoria de mi hermano Manuel” (pamięci mego brata Manuela).

Inaczej przedstawia się sprawa przypisów i przedmowy autora, która – zamieszczona u Ostrowskiego w przypisach po tekście – w Chile została pominięta, a na Kubie – podana w formie skróconej w przypisie. Z przypisów zachowanych w wersji Ostrowskiego łatynoscy tłumacze wybrali najważniejsze ich zdaniem

56 W 1851 roku opublikowano w Paryżu wydanie ilustrowane w trzech językach: *Adama Mickiewicza Konrad Wallenrod i Grażyna*, z przekładem francuskim Kryst. Ostrowskiego; angielskim Leona Jabłońskiego, wydanie ozdobne za upoważnieniem autora wykonane, pracą, nakładem i staraniem Jana Tysiewiczza, Paryż 1851 – <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=59431162&uid=59453374> [28.11.2019].

57 List F. Selléna do Marcelina Menéndeza Pelayo z Nowego Jorku (13 XII 1890): „«*Conrado Wallenrod*» de Adan Mickiewicz [!], traduccion en verso de mi hermano Antonio hecha sobre versiones francesas é inglesias del gran poeta polaco. Se publicó en una Revista. Caso de imprimirse por separado, como espero hacerlo, tendré sumo gusto en enviar á Vd. un ejemplar”, Biblioteca Virtual de Polígrafos, vol. 10, carta 668 – <http://www.larramendi.es/menendezpelayo/118n/corpus/unidad.do?idUnidad=154756&idCorpus=1002&posicion=1> [28.11.2019].

58 „À Bonaventure et Jeanne Zaleski, en souvenir de l’an mil huit cent vingt-sept, l’auteur (Bonaventurze i Joannie Zaleskim na pamiątkę lata tysiąc ośmset dwudziestego siódmego poświęca Autor)”.

szczegóły, podając je u dołu strony pod tekstem. Zrezygnowali z obszernego aneksu na końcu utworu, być może ze względu na to, że przekłady były publikowane nie w formie książkowej, lecz w czasopiśmie literackich w odcinkach. Wersję kubańską poprzedza obszerny, dziesięciostronicowy wstęp na temat literatury polskiej, Adama Mickiewicza i jego twórczości, ze szczególnym uwzględnieniem *Konrada Wallenroda*, autorstwa brata tłumacza, Francisco Selléna. Zdaniem Selléna literatura polska odrodziła na nowo się po utracie niepodległości. Polacy z silnie wznieconej miłości ku ojczyźnie, z poszukiwania jej legend, z badania historii i tradycji narodowych zbudowali sobie „ojczyznę duchową, idealną, potężniejszą i trwalszą”. José Antonio Portuondo dostrzega w nim wyraźne nawiązanie do sytuacji Kuby i jej walki o niepodległość. Kubańskiego historyka literatury dziwi fakt, że cenzura zezwoliła na druk tekstu, zwłaszcza że Sellén cytuje – jako najważniejsze – kończące *Pieśń Wajdeloty* słowa poematu o rozbudzeniu pieśnią uspiętego ducha rodaków⁵⁹.

Dodatkowym dowodem na oparcie się na wersji Ostrowskiego są imiona i nazwy geograficzne, przejęte z francuskiego tekstu (Vitold, Jagellon) z małymi wyjątkami, prawie takimi samymi w obydwu analizowanych przekładach: imię głównego bohatera w obu zostało zmienione na hiszpański odpowiednik Conrado. W tłumaczeniu Antonio Selléna pojawia się więcej zabiegów iberyzacji imion albo używania hiszpańskich terminów historycznych, np. imię „Alfa” (wobec francuskiego „Alphe” w Chile), czy „Gualterio” (w Chile pozostawiono imię „Walter”)⁶⁰, francuski „Swentorog” w Chile został przejęty bez zmian, na Kubie pisany jest przez „u” – zgodnie z hiszpańską ortografią i wymową. Chilijscy „komthours” na Kubie zostali dostosowani do wymogów języka czytelników: tłumacz używa słowa „kóntur” albo jego hiszpańskiego odpowiednika czyli „comendador”, znanego z dramatów Lope de Vegi (czy Calderona) o nadużyciach władzy zakonów rycerskich⁶¹, podobnie „archikomthour” zostało oddane jako „Jefe de los Kontures”. Ale „hetmans” pozostali bez zmiany, a słowo „khan” jest wyróżnione kursywą.

Nazwy geograficzne pojawiają się według wersji francuskiej – Vilna, Kowno czy Niémen, gdzie zachowany został akcent z francuskiej ortografii. Nieliczne wyjątki

59 J. A. Portuondo, *Polonia en la literatura cubana...*, s. 14–15.

60 Wersja pisana przez „w” (gua) a nie przez „v” wskazuje, że tłumacz miał na myśli angielską wymowę imienia.

61 Postać złego komtura pojawia się np. w sztukach *Fuenteovejuna* (*Owczę źródło*) czy *Peribáñez y el Comendador de Ocaña* (*Peribáñez i Komandor*), chodzi tam jednak o dyskusję nad problemem tyranobójstwa i legitymacją władzy oraz prawem wymierzania sprawiedliwości przez lud.

to te, które już funkcjonowały w języku hiszpańskim, czyli Litwania, Prusia czy Crimea. Podobnie etnonimy, np. „Sármata”, choć niekiedy występują rozbieżności, np. Litwini – „Lituanianos” w Chile, „Lituanenses” czy „Lituanés” na Kubie, albo odpowiednio „Samojitiano” i „Samogicio” (od łacińskiego „Samogitia” – Żmudź). Pojawiają się także pewne lapsusy. Ostrowski pisze w przypisie, że „Zapuszcza” znaczy po polsku „za lasem”, mimo to zostaje potraktowana jak nazwa własna, w dodatku błędnie zapisana: „Zapusca”, „Zapuzca” albo „Zapuszcza”. Literówek jest niewiele, najbardziej zwracająca uwagę to „hombre” zamiast „hambre” w tłumaczeniu chilijskim w scenie posiedzenia tajnego trybunału, przez co wers „Kiedy z mrozem i głodem, i z Litwą walczymy” (po francusku „disette”) brzmi: „mientras que luchábamos nosotros con los hielos, el hombre i la Lituania”, co też ma sens, gdyż oznacza walkę przeciwko żywiolom, ludziom i z całym krajem.

Spośród fragmentów odbiegających od tłumaczenia Ostrowskiego jedynie początek części VI wydaje się czerpać inspirację z angielskiego przekładu, przy czym raczej z tłumaczenia Jabłońskiego niż Cattleya. Najpierw Konrad woła: „Tus votos se han cumplido”, co bardziej wydaje się oparte na „His vows fulfilled” (co jest bliższe polskiemu oryginałowi „wypełnione śluby”, chociaż zmieniona została osoba – to śluby nie Konrada, lecz Aldony, i nie jest istotne, kto je wypełnił – dzięki konstrukcji składniowej „wypełniły się one” niejako same). W tłumaczeniu chilijskim czytamy „Tus plegarias han sido escuchadas”, zgodnie z wersją Ostrowskiego. Z kolei w pierwszej kwestii Pustelnicy pojawiają się znaki zapytania, których nie ma w wersji francuskiej, a które stosuje Sellén – być może inspirując się tekstem angielskim. Warto zwrócić uwagę, że kubański tłumacz nie zdecydował się w tym miejscu na zmianę imienia bohatera na „Alfa” jak Ostrowski, który przejął to z oryginału, ale pozostał przy „Conrado”.

Ciekawie prezentuje się hiszpański wątek poematu, czyli *Ballada Alpuhara*. Ostrowski zamienia oryginalnego „Hiszpana” na konkretną postać historyczną „Campeador” (znaną z dramatu Corneille’a), który w Chile jest już jednoznacznie nazwany Cydem, natomiast u Selléna został zastąpiony rzeczownikiem pospolitym „vencedor” (zwycięzca). Podobnie „Burgos i Granada” wprowadzone przez Ostrowskiego, zostały zredukowane w Chile do Grenady, a w wersji kubańskiej jedynie do przymiotnika „granadino”. Kubańskie uogólnienie miało na celu prawdopodobnie uniknięcie skojarzeń z chlubną historią dziejów metropolii, której Kuba nadal pozostawała kolonią.

Sellén unika słów „Bóg”, „boskich” („Dieu”, „Grand Dieu” oddane w Chile jako „Gran Dios”, „Altísimo” czy „Salvador”), usuwa elementy religijne z hymnu do Ducha Świętego rozpoczynającego część II, a zamiast nich stosuje ogólne

synonimy, takie jak „Ser Omnipotente”, „Señor”, „el cielo”. Pomija wers 70 z pierwszej części „Świętym jest na ziemi / kto umiał przyjaźń zabrać ze świętemi”, nie mówi także o „mieczu archanioła” w *Pieśni Wajdeloty*. Nawet taki drobniaczek, jak okrzyk „biada”, który w Chile został oddany za pomocą wykrzyknika „Ay!” (w ówczesnej ortografii „Ai”), wyrażającego boleść, utrapienie czy cierpienie i stosowanego w przekładach fragmentów biblijnych⁶², został na Kubie zamieniony na „desgracia”, który to wyraz jest co prawda dosłownym tłumaczeniem francuskiego „malheur”, niemniej tłumaczenie wydaje się niezbyt trafione w tym kontekście, a wybrane zostało prawdopodobnie po to, by ominąć skojarzenia biblijne. Wspomniana zamiana wersu „tes prières sont exaucées” na bezosobowe „tus votos se han cumplido” na początku części VI też może mieć podobne uzasadnienie.

Antonio Sellén pozwala sobie na więcej zmian, np. pomija *Pieśń o Wilii*, kończąc część II słowami „un canto de la patria modulando”. Być może ów fragment w prozatorskiej wersji Ostrowskiego wydawał się nieprzekonujący kubańskiemu poecie, a może też niezgodny z jego interpretacją poematu. Dodatkową poszlaką jest także zmiana zakończenia – pominięcie trzech ostatnich wersów poematu sprawia, że nie słyszymy ani słowa o „pieśni o Aldony losach”, ani o anielskich harmoniach w niebiosach, czy „dośpiewaniu” końca pieśni przez czytelnika – ów koniec pozostaje nieznany i – „na próżno go oczekiwać”, co w kontekście walki Kuby o niepodległość nabiera szczególnego znaczenia.

Kubańczyk unika określeń takich jak „zdrada”, oprócz oczywistego braku wersu „Tyś niewolnik”, który za życia Mickiewicza nie ukazał się w żadnym z wydań, w ostatniej pieśni, w dialogu Konrada i Pustelnicy nie ma słów „zdrady mnie nudzą”, a w części III, w scenie rozmowy Konrada z „głosem z wieży” słowa „broniąc sprawy biednego narodu” („soutenir la cause du peuple opprimé”), zamienia na „romper con tu diestra las cadenas / De un pueblo subyugado” – ów „naród zniewolony w kajdanach” to, jak się wydaje, Kubańczycy. W ten sposób Sellén próbuje być może złagodzić kontrowersyjną wymowę poematu.

Kubański przekład *Konrada Wallenroda* jest o wiele bardziej staranny i przemyślany niż chilijski, a w warstwie stylu został znacznie zmieniony. Niektóre fragmenty zostały skrócone, niekiedy wyliczenia są podsumowane terminem ogólniejszym (np. pod koniec części I „concurso palpitante” zamiast „les dames, les seigneurs et les chevaliers”), inne z kolei wzbogacone o epitety, takie jak „apacible sombra” czy „letal melancolia”. Dodano porównania, np. „cual música

62 Co prawda wykrzyknik ten występuje zwykle w konstrukcji przyimkowej „ay que aquél”.

divina” w *Pieśni z wieży* w części III, niektóre fragmenty zostały przeredagowane albo rozbudowane, np. w opisie świtania w dniu obioru „A las luces primeras / que el dia en el Oriente ya anunciaban” (co brzmi jak klasycyzm bądź sentymentalizm, który bywał zarzucany autorowi oryginału, ale krytykom nie chodziło o sceny rozgrywane się na zamku w Malborku, tylko o wątek rozmów „pod wieżą”...). W scenie tajnego trybunału w części V wers „[I został Mistrzem] dla Zakonu zguby” został rozbudowany o epitety „Dia de luto eterno / y de eterna ignorancia, Gran Maestre / Eligióle la Orden...”; choć w wersji chilijskiej – tak samo jak we francuskiej – jest po prostu „i para la desgracia de la Orden fue nombrado gran maestre”.

Wszystko to sprawia, że styl poematu uległ znaczącej zmianie, co da się oczywiście wyjaśnić faktem korzystania z prozatorskiej wersji w języku francuskim, niemniej kiedy zapoznamy się z innymi tłumaczeniami Selléna, np. wierszy Byrona, dostrzegamy te same zabiegi stylistyczne: dodanie epitetów, porównań, czy też rozbudowanie lub skrócenie niektórych fragmentów. *Diccionario de la literatura cubana* podkreśla szczególną rolę i znaczenie Kubańczyka wśród dziewiętnastowiecznych tłumaczy z uwagi na nieocenioną pracę translatorską, która przyczyniła się w niemałym stopniu do odnowy formalnej poezji kubańskiej⁶³, a *Handbook of of Hispanic cultures in the United States* przyznaje, że bracia Sellén przyswoili hiszpańskojęzycznym czytelnikom literaturę europejską swoich czasów, przygotowując grunt dla następnego pokolenia pisarzy i poetów kubańskich⁶⁴. Ich znaczenie zostało docenione jeszcze w XIX wieku, gdzie podkreślano znaczenie ogromnej liczby ich przekładów⁶⁵.

* * *

Zaproponowana tyrtejska interpretacja przekładu znajduje potwierdzenie w opiniach kubańskich historyków literatury: oprócz profesora Portuondo, również Salvador Bueno widzi w tłumaczeniu Antonio Selléna „wyraźną wymowę

63 *Traducción*, w: *Diccionario de la literatura cubana*, t. 2, M–Z, La Habana 1980–1984 – <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/diccionario-de-la-literatura-cubana--0/html/254t.htm> [28.11.2019].

64 „The post-Romantic who really belong to the group labelled as Idealist Realism (referring to the German philosophical Idealism are the Sellen brothers [who], not only contributed their poetry to Cuba and United States, but also made available in Spanish the literature of those European poets and playwrights whose influence will be felt in the next Impressionist generation”, R. A. Cortina, *History and development of Cuban American literature: a survey*, w: *Handbook of Hispanic cultures in the United States*, t. 1, *Literature and art*, general editors N. Kanellos, C. Esteva-Fabregat, edited and introduced by F. Lomelí, Houston – Madrid 1993, s. 51–52.

65 A. Mitjans, *Historia de la literatura cubana...*, s. 301.

narodowyzwoleńczą” („con claro acento emancipador”)⁶⁶, a *Diccionario de la literatura cubana* twierdzi, że „doskonały przekład Konrada Wallenroda otworzył naszej najbardziej niepokornej młodzieży oczy na literaturę, w której odzwierciedlały się ich rewolucyjne ideały”⁶⁷.

Jednym z kluczowych wskazań do interpretacji przekładu jest dedykacja „pamięci mego brata Manuela”. Manuel Sellén y Bracho, urodzony w 1841 roku⁶⁸, z wykształcenia prawnik (studiował w Hiszpanii, jak wielu intelektualistów tamtego czasu), był jednym z redaktorów czasopisma „La Aurora” (ukazywało się w latach 1865–1868) mającego na celu edukację oraz obronę robotników, a konkretnie pracowników fabryki tytoniu. W 1869 roku został aresztowany przez spotkanych na ulicy żołnierzy powracających z defilady w urodziny królowej hiszpańskiej, którzy uznali, że śmiejąca się na ulicy młodzież kpi właśnie z nich. Widocznie w rok po wezwaniu z Yará (Grito de Yará), które zapoczątkowało wojnę dziesięcioletnią, będącą pierwszym etapem walki wyzwolenczej Kuby, władze kolonialne były szczególnie wyczulone na wszelkie przejawy niesubordynacji. Manuel był podejrzewany o kontakty z José Martíem i spiskowcami, przeprowadzono rewizję w ich domu i po trzech miesiącach – przed Bożym Narodzeniem 1869 roku – został zwolniony. Manuel Sellén wyemigrował – jak jego bracia – najpierw do Stanów Zjednoczonych, potem do Hiszpanii, gdzie kontynuował studia prawnicze i w 1873 roku założył czasopismo, w którym publikował artykuły José Martíego o Kubie; wydał też dwie książki: *Cuba y España* oraz *Nociones de la historia universal*. Wrócił do USA, a potem wyjechał do Gwatemali, by pracować jako nauczyciel, gdzie zmarł w 1874 roku w wieku 33 lat⁶⁹.

Zadedykowanie Manuelowi Sellén – walczącemu o prawa kubańskich robotników, prześladowanemu przez władze kolonialne i związanemu z działalnością niepodległościową Martíego – przekładu utworu, który w Polsce miał jakoby inspirować powstanie listopadowe („Słowo stało się ciałem, a *Wallenrod* Belwederem” – przypisywane m.in. Ludwikowi Nabelakowi oraz Ignacemu Chodźce) jest niewątpliwie kolejną wskazówką, jak należy odczytywać intencje

66 S. Bueno, *Antecedentes de la traducción literaria en Cuba*, „Cuadernos Hispanoamericanos” 1998, nr 576, s. 41–48, idem, *Ensayos sobre literatura cubana*, Colorado 2003 – http://bibliotecadigital.aecid.es/bibliodig/es/catalogo_imagenes/imagen.cmd?path=1005664&posicion=11®istrardownload=1 [28.11.2019].

67 „Antonio tradujo admirablemente [...] al polaco Adam Mickiewicz, cuyo poema «Conrado Wallenrod» abrió las puertas a nuestra mas rebelde juventud intelectual a una literatura en la que se espejaban sus ideales revolucionarios”, *Traducción...*

68 C. M. Trelles, *Bibliografía cubana...*, s. 172 podaje rok 1844.

69 EcuRed. Enciclopedia cubana, *Manuel Sellén Bracho* – https://www.ecured.cu/Manuel_Sell%C3%A9n_Bracho [28.11.2019].

tłumacza i redaktora czasopisma. Dziwić się tylko można, że hiszpańska cenzura kolonialna zezwoliła na druk poematu (również carska cenzura w Petersburgu nie zatrzymała dzieła, co przez niektórych było interpretowane jako decyzja celowa)⁷⁰.

Zakończenie

Dlaczego Chilijczycy i Kubańczycy wybrali *Konrada Wallenroda* z dostępnej w wielu przekładach twórczości Mickiewicza?

Poemat Mickiewicza był kontrowersyjny od momentu powstania – w europejskiej recepcji chwalono walory literackie utworu, zwracano jednak uwagę na niemoralność postawy głównego bohatera⁷¹.

W Ameryce Łacińskiej literatura docierała głównie do elity intelektualnej, którą stanowili zamożni Kreole, wykształceni w Europie, będący też autorami latynoskiej niepodległości. Oni to – „libertadores” (wyzwoliciele) – za wzorem rewolucji francuskiej i przykładem rosnącego w siłę potężnego sąsiada z północy, a także rewolucji haitańskiej, od końca XVIII wieku dyskutowali, jak zrzucić jarzmo kolonializmu, a bezpośrednią przyczyną wybuchu walk stały się wojny napoleońskie w Europie, kiedy to metropolia – Hiszpania – była osłabiona walką z francuskim najeźdźcą, a także przeżywanym kryzysem monarchii.

W latach czterdziestych XIX stulecia w Europie miały miejsce ważne wydarzenia, takie jak Wiosna Ludów i poprzedzające ją powstanie krakowskie roku 1846 obszernie komentowane w prasie hiszpańskiej⁷². Z kolei do lat osiemdziesiątych rozegrała się na Kubie wojna dziesięcioletnia, wcześniej miała miejsce rewolucja w Meksyku, kiedy to liberałowie pod wodzą Juareza obalili cesarza Maksymiliana.

Na antypodach, inaczej niż we Francji i w Europie, gdzie odczytywano *Konrada Wallenroda* jako dzieło literackie⁷³, w Ameryce Łacińskiej widziano w dziele

70 „Wiercie mi, cenzura petersburska wiedziała dobrze co czyni – zdrada na wallenrodowski sposób dokonana korzyść tylko Rosji przyniesie» [...]” pisał Władysław Gołombowski w broszurze *Mickiewicz odsłonięty i towiańszczyzna*, Paryż 1844, s. 7; cyt. według M. Janion, *Życie pośmiertne Konrada Wallenroda*, Warszawa 1990, s. 236–237.

71 Ibidem, rozdział *Lektury*, s. 193–264; S. Chwin, *Wstęp*, w: A. Mickiewicz, *Konrad Wallenrod*, oprac. S. Chwin, wyd. 4 przejrzone, Wrocław 1998, s. CXLVI–CLVII.

72 B. Obtulowicz, *Powstanie Krakowskie i likwidacja Rzeczypospolitej Krakowskiej w 1846 roku w świetle prasy hiszpańskiej*, „Studia Historyczne” 2005, t. 48, z. 1, s. 29–44.

73 S. Chwin, *Wstęp...*, s. CXLVI–CLVII.

Mickiewicza – podobnie jak w Polsce przed powstaniem listopadowym – wezwanie do walki.

Chile uzyskało już wtedy niepodległość, ale konserwatywna elita władzy zadbała o zachowanie kolonialnego porządku społecznego i systemu gospodarczego, dlatego też liberałowie kontynuowali walkę o wprowadzenie reform. Lata czterdzieste to w Chile – po epoce wojen wewnętrznych – pozornie czas spokoju, rozkwitu literatury i nauk, wychodziło wtedy wiele czasopism, niektóre z nich prowadzone przez przedstawicieli Sociedad Literaria 1842, którzy znali i cenili literaturę romantyzmu europejskiego. Mimo to walki o władzę pomiędzy liberałami a konserwatystrami trwały nadal, czego dowodem są prześladowania i rozruchy po publikacji *Sociabilidad chilena* Bilbao z 1844 roku albo powstanie przeciw prezydentowi Monttowi z 1851 roku, niekiedy nazywane wojną domową.

Na Kubie liberałowie i bojownicy o niepodległość pod wodzą José Martíego – po przegranej wojnie dziesięcioletniej i spacyfikowanej „małej wojnie” z lat 1879–1880 (która wybuchła jako niezgoda na traktat pokojowy z Zanjón) – działali na emigracji, nieustannie śledzeni przez amerykańskich detektywów w służbie kolonialnych władz hiszpańskich zatrudnionych w agencji Pinkertona⁷⁴. Sposób postępowania autonomistów w istniejących ówczesnie warunkach na Kubie streszcza wypowiedź Joségo Bruzona: „Należy zastosować istniejące efektywne środki, ażeby odzyskać nasze prawa”⁷⁵.

Na pojawienie się poematu w Chile wpłynął pobyt Bilbao w Paryżu, gdzie poznał Mickiewicza, który wrócił z Włoch. Organizował tam legion polski, a po spotkaniu Towiańskim zajmował się innego rodzaju działalnością niż twórczość literacka. Mickiewicz od swego poematu się odżegnywał, gdyż obarczano go odpowiedzialnością za „wallenrodomanię”⁷⁶.

Nie wydaje się, by obecność Domeyki w Chile mogła mieć większe znaczenie – konserwatywny uczonek wypominał Mickiewiczowi „towiańszczyznę”, był zajęty pracą naukową, a gdyby miał popularyzować polską literaturę to na pewno nie tak kontrowersyjny utwór, który klasyków wręcz oburzał.

Grunt pod twórczość polskiego poety na Kubie był przygotowany za sprawą Podbielskiego, który w czasie wykładów w Colegio del Salvador zainteresował kulturą polską – w tym literaturą i filozofią – José de la Luz y Caballero, a przez

74 N. Sarabia, *Noticias confidenciales sobre Cuba 1870–1895*, La Habana 1985.

75 T. Gilas, *Ruchy niepodległościowe na Kubie...*, s. 230.

76 Zwłaszcza Słowacki, Krasiński i klasycy, zob. M. Janion, *Życie pośmiertne Konrada Wallenroda...*, s. 193–264.

to i jego ucznia, Enrique Varonę, redaktora „Revista Cubana”⁷⁷. W kontekście kubańskiej walki o niepodległość tekst *Konrada Wallenroda* stanowił istotne *pendant* do walki wyzwoleniczej prowadzonej pod wodzą José Martíego z Nowego Jorku.

Gdybyśmy chcieli umiejscowić oba przekłady w systemie literatury – najpierw chilijskiej, potem kubańskiej – to należy stwierdzić, że w Chile najbardziej znanym utworem literackim opiewającym walkę o wolność był renesansowy poemat epicki *Araucania* José Ercilli (1589), sławiący męstwo Indian Araukanów (Mapuczów), dzielnie opierających się hiszpańskim kolonizatorom, uznawany w Chile już wtedy – w epoce romantyzmu – za epopeję narodową.

Na Kubie Antonio Sellén, zręczny pisarz, obdarzony – jak jego brat – niezaprzeczalnym talentem literackim, podjął próbę stworzenia wersji wierszowanej *Konrada Wallenroda* na podstawie tekstu prozatorskiego w języku pośrednim, co doprowadziło do powstania raczej adaptacji niż przekładu.

Oba przekłady, powstałe w znacznym odstępnie czasowym (35 lat) i geograficznym (ponad 6000 km dzieli Hawanę od Santiago de Chile), choć pozostają w jednym obszarze kulturowym, gdyż ówczesna Ameryka znajdowała się pod ogromnym wpływem kultury europejskiej – różni przede wszystkim grunt, na jaki trafiły. U źródeł tych odmienności tkwi odmienna sytuacja społeczno-polityczna w obu krajach. W obydwu przypadkach zostało wybrane to samo dzieło – być może dlatego, że miało służyć – z punktu widzenia inicjatorów publikacji przekładu – podobnemu celowi: walce z tyranią, czy to w postaci ucisku kolonializmu, czy też konserwatywnej oligarchii.

Jest rzeczą oczywistą, że pytanie o to, na ile został osiągnięty drugi cel – zaprezentowania literatury polskiej (obecny w o wiele większym stopniu w tłumaczeniu kubańskim niż chilijskim) – musi pozostawić wiele wątpliwości, głównie z uwagi na fakt dokonania przekładu z języka pośredniego i z wersji prozatorskiej, nie wspominając już o poetyckiej adaptacji prozy z wykorzystaniem znanych Kubańczykom środków poetyckich.

Zadziwia brak wzmianek o recepcji tych publikacji. O ile w Chile jest to usprawiedliwione tym, że liberalne czasopismo, które musiało zaprzestać publikacji ze względu na brak prenumeratorów, zapewne nie cieszyło się wielką popularnością (zwłaszcza wśród czytelników o odmiennych poglądach) to na Kubie, w okresie „zbrojnego pokoju” – zwłaszcza wśród inteligencji działającej

⁷⁷ Zob. J. A. Portuondo, *Polonia en la cultura cubana...*, D. Rycerz, *Relacje kulturalne Polska – Kuba...*, s. 169–205.

na emigracji w Stanach Zjednoczonych – tekst mógł być szerzej komentowany. Potwierdzają to rozsiiane tu i ówdzie uwagi José Martíego, który wspomina o przekładzie *Wallenroda* w nekrologu Antonio Selléna, co prawda myśląc tytuł: „gdy w płomienistych strofach poematu *Conrado Wallenstein* [!] chłószcze tyranów”⁷⁸. O zauważeniu tego tłumaczenia świadczą także współczesne publikacje z dziedziny historii literatury, które wymieniają je wśród innych dzieł pary kubańskich poetów.

Pojawienie się tych przekładów, jak też informacje rozproszone np. w pismach José Martíego⁷⁹ wskazują, że literatura polska była w XIX wieku znana i komentowana w Ameryce Łacińskiej.

78 „La Juventud”, 1 VII 1889, J. Martí, *Obras completas*, t. 5, s. 160.

79 W recenzji ze stycznia 1882 roku Martí pisze: „już zostały opublikowane demokratyczne wersy Slovaschiego [!], pełne blasku strofy Krasinskiego, wspaniałe księgi wielkiego polskiego apostaty [„apóstata polaco”] Mickiewicksa [!] – trzech wielkich poetów z Polski”, „La Opinión Nacional”, 12 I 1882, J. Martí, *Obras completas*, t. 23, *Periodismo diverso*, La Habana 1991, s. 149 – <http://biblioteca.clacso.edu.ar/ar/libros/marti/Vol23.pdf> [28.11.2019].

ŁUKASZ M. SZULIM

Two Latin-American translations of *Konrad Wallenrod*
from the 19th century

The article provides a comparison of two translations of Adam Mickiewicz's *Konrad Wallenrod*: a Cuban and a Chilean one. The paper presents the profiles of the translators, the reasons why they undertook this task, and the probable original texts on which they based their translations. The Spanish-language versions of this verse novel are analyzed in order to determine the reception of these translations in their target cultural environment.

RECENZJE I SPRAWOZDANIA
